

GOETHE

DOOR Ds. A. K. STRAATSMA

LAAT ME BEGINNEN MET ENKELE bijzonderheden uit dit geweldige leven mee te deelen:

Op 28 Augustus 1749 werd Johann Wolfgang Goethe te Frankfort a. d. Main geboren.

Op uitdrukkelijk verlangen van zijn vader vertrok hij in 1765 naar Leipzig om daar rechten te studeeren.

Emil Ludwig noemt in zijn boek over Goethe, dat kort geleden in 't Hollandsch vertaald is verschenen dezen tijd zijn Rococo-tijd. Rococo was de interieur-stijl uit de dagen van Lodewijk XV, waarbij de rechte, strakke lijn verdween, om plaats te maken voor het bonte, het overdadige.

Dat de zestienjarige student Goethe zijn rococo-tijd beleeft, is geen wonder. Zijn geweldige geest begint zich te ontwikkelen, binnen in hem kookt en bruist het en hij heeft nog geen woorden, geen levenshouding.

Zooals dikwijls menschen, die geen levenshouding hebben, hun verlegenheid dekken achter spot en ironie, zoo doet ook de jonge Goethe.

Ironisch glimlachend beziet hij het leven.

Naar de kerk gaan?

„Zijn er werkelijk nog zooveel dwazen? Reeds te Frankfort voelde men zich warm noch koud en vreesde alle Godsoordeelen der middeleeuwen, sedert men vernam: wie het lichaam des Heeren als een onwaardige geniet, eet en drinkt zijn eigen oordeel. Men doet maar beter weg te blijven.”

Wat zal men dan doen?

College loopen?

„De onbeschreven rand van het boek is nog altijd het beste, daar kun je de heeren op uitteekenen, die in deze ennuyante voordracht ter sprake komen. Zoodra de klok slaat, rekt men zich bevrijd uit en gaat men tot de physica, — of het in deze faculteit wat opwekkender toegaat?”

Zoo spreekt de zeventienjarige Goethe.

Die koele nonchalance is natuurlijk pose. Wat echt kan zijn bij een zeventigjarige, schoon niet sympathiek, is het in elk geval nog niet bij een zeventienjarige.

Maar omdat het niet echt is, wreekt het zich door om te slaan in zijn tegendeel.

In 1768 vlucht hij met een lichaam, dat ziek is, door hem zelf ziek gemaakt is, naar huis.

Aan deze ziekte heeft Kätchen Schönkopf, zijn eerste liefde, misschien het hare bijgedragen, maar wij doen goed dit aandeel niet te overschatten.

Bijna niet te tellen is het aantal vrouwen, dat in Goethe's leven een meer of minder belangrijke rol heeft gespeeld.

Op vijf en zeventigjarigen leeftijd dingt hij nog in allen ernst naar de hand van de negentienjarige Ullricke von Levetzow.

Kenmerkend in dezen is een danspartij, waarvan hij zelf vertelt: „Totdat bij de slot-polonaise een Poolsche dame mij ten dans vroeg, dien ik met haar rondschuifelde, en bij het „changer de dames” de meest mooie ¹⁾ kinderen achtereenvolgens door mijn handen gingen.”

Heeft Ibsen, toen men hem van Goethe sprak, niet zijn ongenaakbaarste gezicht getrokken en minachtend gehoord: „Goethe, der Bock!”

Maar ik vervolg na dit intermezzo mijn historisch overzicht.

Na zijn herstel reist Goethe naar Straatsburg om zijn studiën te voltooien.

Hier ontmoet hij o.m. Herder, die op de gezeging van een oog-ziekte wacht en in wien en door wien hij meer en meer aan zich zelf ontdekt wordt.

Merkwaardig is de uitspraak van Herder tegen Goethe: „Alles is zoozeer blik bij u.”

Op deze uitspraak hoop ik nog terug te komen.

In 1771 verschijnt zijn eerste groote werk „Götz von Berlichingen.”

Herder is er slecht over te spreken; hij ontdekt den invloed van Shakespeare, en Goethe zelf schrijft over dit drama: „Als ik ooit weer een Duitsch drama

schrijf, wat ik sterk betwijfel, dan hoop ik, dat waarachtige zielen zullen voelen, in hoever ik gegroeid ben.”

Wat hem op eenmaal beroemd maakte, wereldberoemd, dat was: „Die Leiden des jungen Werthers,” in 1774 verschenen.

Op den achtergrond hiervan staat zijn ongelukkige liefde voor Charlotte Buff, de verloofde van zijn vriend Kestner.

Werther eindigt met zelfmoord en men zegt, dat dit boek velen tot zelfmoord heeft gebracht. Stellig zal het dit nu niet meer doen; daarvoor is het veel te rijk aan tranen. Wonderlijk, dat Napoleon dit boek op zijn tochten steeds bij zich had, al had hij er zijn bezwaren tegen.

¹⁾ Deze on-Nederlandsche uitdrukking is voor rekening van de vertaalster.

Het geboortehuis van Goethe vóór de aangebrachte veranderingen in 1755.

☒ Christiane Vulpius, Goethe's vrouw

„Je n'aime pas la fin de votre roman,” (ik houd niet van het slot van uw roman) heeft hij tegen Goethe gezegd, waarop Goethe dit geniale antwoord geeft: „Je ne croyais pas que Votre Majesté aimât que les romans aient une fin.” (Uwe majesteit houdt er heelemaal niet van, dat romans een slot hebben.)

In dit zelfde jaar begint hij met zijn Faust, waarvan hij het tweede deel eerst kort voor zijn dood voltooit.

In 1775 neemt hij de uitnodiging van een van zijn vereerders, den jongen hertog Carl August van Weimar aan en hij vestigt zich te Weimar, waar hij minister wordt en zich in zijn geniale veelzijdigheid ontplooit.

Tot 1786 houdt hij het uit aan het kleine hof; dan ontvlucht hij Charlotte von Stein en Weimar en reist naar Italië.

Een paar jaren leeft hij hier in stilte en hier groeit hij meer en meer in de richting van Griekenland.

Goethe is geen Christen meer, als hij het ooit geweest is. Goethe wordt een Griek, een heiden. Zie hier den indruk, die de mis, door den paus zelf in de

St. Pieterskerk op Kerstmis gecelebreerd, op hem maakt.

„Het is in zijn soort een eenig schouwspel, maar ik ben in het Diogenisme toch te oud geworden, dan dat mij dit, van welken kant ook bezien, ontzag zou kunnen inboezemen.”

Vlak voor zijn dood noemt hij de beweging van de aarde om de zon „de verhevenste ontdekking van den mensch, belangrijker dan de geheele Bijbel.”

Het kost hem moeite om zich uit de wijde, klassieke sfeer en de vrijheid van Italië los te maken en weer in het Weimarsche hof in te burgeren.

Ze hebben moeite elkaar te vinden; in mooie bladzijden beschrijft Emil Ludwig de réunie bij den hertog: Goethe is op zijn Italiaansche reis stiller geworden.

Vier weken na zijn terugkomst vindt Goethe in het park bij een wandeling Christiane Vulpius.

Hij neemt haar en maakt haar tot zijn levensgezellin, al trouwt hij haar niet.

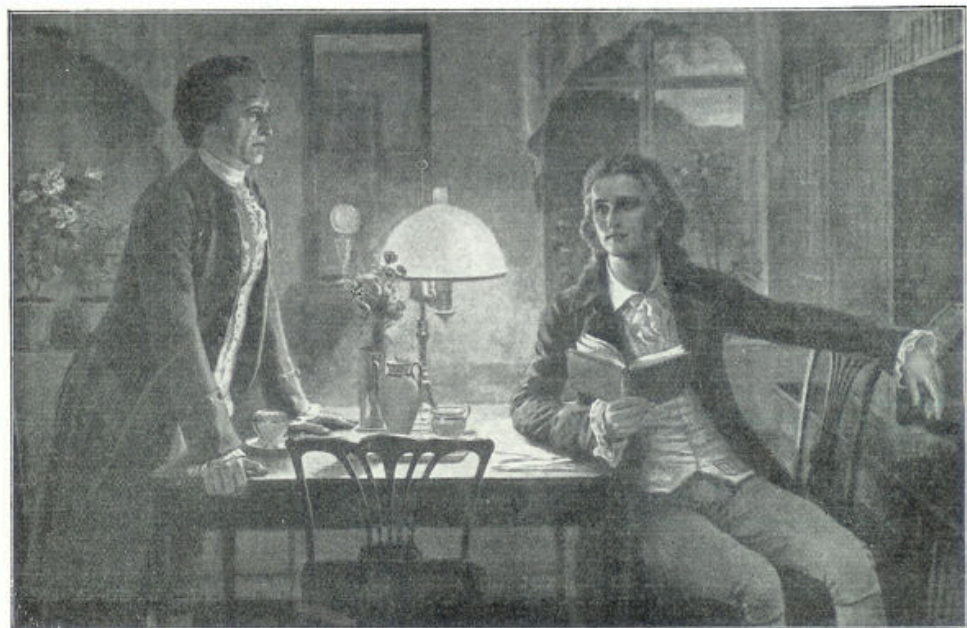
Ze is juist de vrouw, die hij noodig heeft: mooi, jong, stralend, eenvoudig en ongeleerd en dus zonder pretentie, maar van groote, intuïtieve gaven, zoodat ze hem soms verrast door haar helder oordeel.

Achttien jaren heeft hij zoo met haar geleefd. Eerst als Napoleon met z'n troepen komt, als er voor een oogenblik gevaar dreigt, maakt hij haar ook voor de wet tot zijn vrouw; de datum in hun trouwring is de datum van den slag bij Jena.

Hoe moeilijk hij het zijn Christiane in die achttien jaren heeft gemaakt op haar plaats naast hem, zijn vrouw en de moeder van zijn zoon August, maar nooit naast hem erkend in de groote wereld, waarin hij zich bewoog . . . misschien heeft Goethe het nooit ten volle beseft.

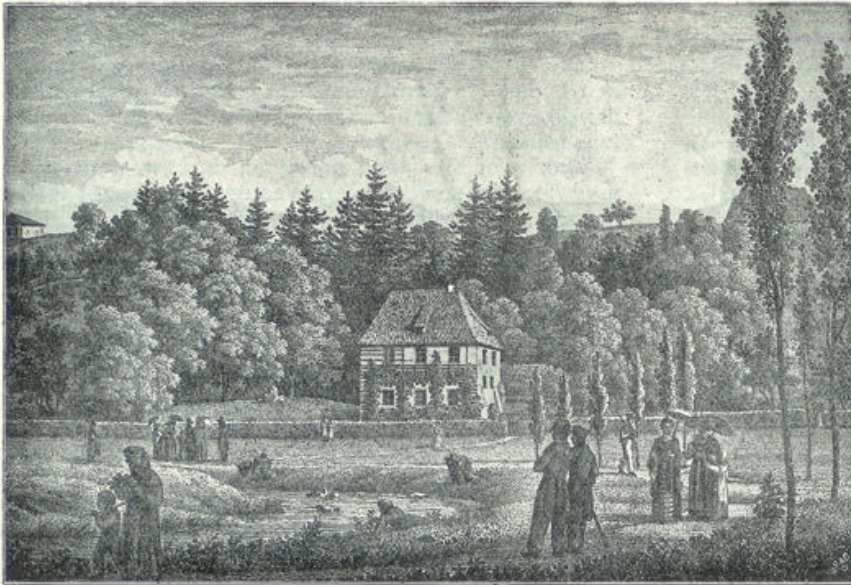
Maar ook al heeft hij het beseft, in zijn geweldige, zelfzuchtige hoogte heeft hij nooit iets van schuldgevoel laten merken.

Als hij op hoogen leeftijd hoofdschuddend van haar zegt, dat ze te veel eet en te veel drinkt en daardoor dus uitsprekt, dat een samen leven met hem haar niet heeft opgeheven, maar moreel heeft doen zakken, dan

Naar een schilderij van R. Eichstädt.

Goethe en Schiller in Weimar

Goethe's landhuis, gelegen midden in zijn tuin in Weimar, naar een tekening van Otto Wagner, vervaardigd in 1827.

De versregels onder de afbeelding, zijn eigenhandig door Goethe geschreven in 1828 en van zijn handtekening voorzien.

*Übermüthig siehst's nicht aus
Dieses stille Gartenhaus
Allen die darin versiehet
Ward ein gutes Muth bescheer
Goethe 1828*

is dat stellig mee te wijten aan de tweeslachtige positie, waarin zij jaren lang heeft moeten leven.

Wonderlijke samenleving trouwens.

Wie er meer van wil weten leze „Goethes Ehe in Briefen” (Goethe's echt in brieven) van Hans Gerhard Graf, waarin een groote teerheid spreekt voor Christiane, van wie hij soms weken en maanden vrijwillig en onvrijwillig gescheiden is, terwijl hij intusschen in allerlei galante avonturen schadeloosstelling zoekt.

Van grooten invloed is sedert 1794 zijn vriendschap met Schiller. Stellig is Schiller de mindere; hij is in de vriendschap degene, die ontvangt. De superioriteit van Goethe kon hem diep ongelukkig maken, maar aan den anderen kant heeft hij die eerlijk erkend en bewonderend beleden.

Wanneer er, aan den kant van Goethe, van het ondergaan van Schillers invloed gesproken kan worden, dan is het alleen deze, dat Schiller hem meer tot activiteit heeft geprikkeld.

Uit deze periode dateeren zijn „Wilhelm Meisters Lehrjahre,” zijn „Hermann und Dorothea,” en zijn bewerking van Voltaire's Mahomet.

Na 1805, het jaar van Schillers dood, verschijnen o. m. nog: het eerste deel van de Faust, Aus meinem Leben. Wilhelm Meisters Wanderjahre. Na zijn dood — 22 Maart 1832 — verschijnt eindelijk het tweede deel van de Faust.

Nu ik het alles samen wil vatten, zit ik verlegen. Zal ik zoeken naar bijvoegelijke naamwoorden en zal ik ze zetten in de overtreffende trap? Zal ik veel werken met het woord „geweldig”?

Als Goethe de kopy, die hier voor me ligt met allerlei doorhalingen en verbeteringen in handen kreeg, zou hij uit de hoogte herhalen, wat hij bij een dergelijke gelegenheid eens gezegd heeft: een schrijver moet zich niet zoo in de kaart laten kijken; hij moet niet laten zien hoe weinig zeker hij nog is van zich zelf.

Laten we liever samen nog een oogenblik zijn portret bekijken.

Ik herhaal hier de opmerking van Herder: „Alles is zoozeer blik bij u.” — Wat een oogen! Ze zien u aan, heel strak, neen, dat verbeeldt ge u maar. Ze zien dwars door u heen naar dingen, die achter u staan. Het zijn geen oogen, die den bezoeker op zijn gemak zetten. „Een mengelmoes van vrees en eerbied — schrijft Emil Ludwig — schijnt volgens vele berichten een ieder te verwarren, die de breede trap voor het eerst opklimt.”

Een ongenooide gast heeft om een onderhoud gevraagd. Goethe ontvangt hem staande, kaarsrecht, de handen op den rug. Met een stijven hoofdknik biedt hij hem een stoel aan en nu de gast, in zijn schrik over het zwijgen van zijn gastheer, over de koude pijlen uit zijn oogen, het eens met een compliment probeert, klinkt uit de diepte van zijn keel, waar tot nog toe geen geluid is gekomen: „Hm! — maar het klinkt zóó dreigend, dat de gast geheel verstomt.

Zoo doen menschen met zulke oogen. Maar ge vergist u, wanneer ge denkt, dat ze de mooie kleine dingen van het leven niet zien.

Kunt ge u voorstellen, dat het overbekende: „Knabe sah ein Röslein stehn” komt van den man met deze oogen? Of het: „Ueber allen Gipfeln ist Ruh!”?

Dat zijn profeten-oogen.

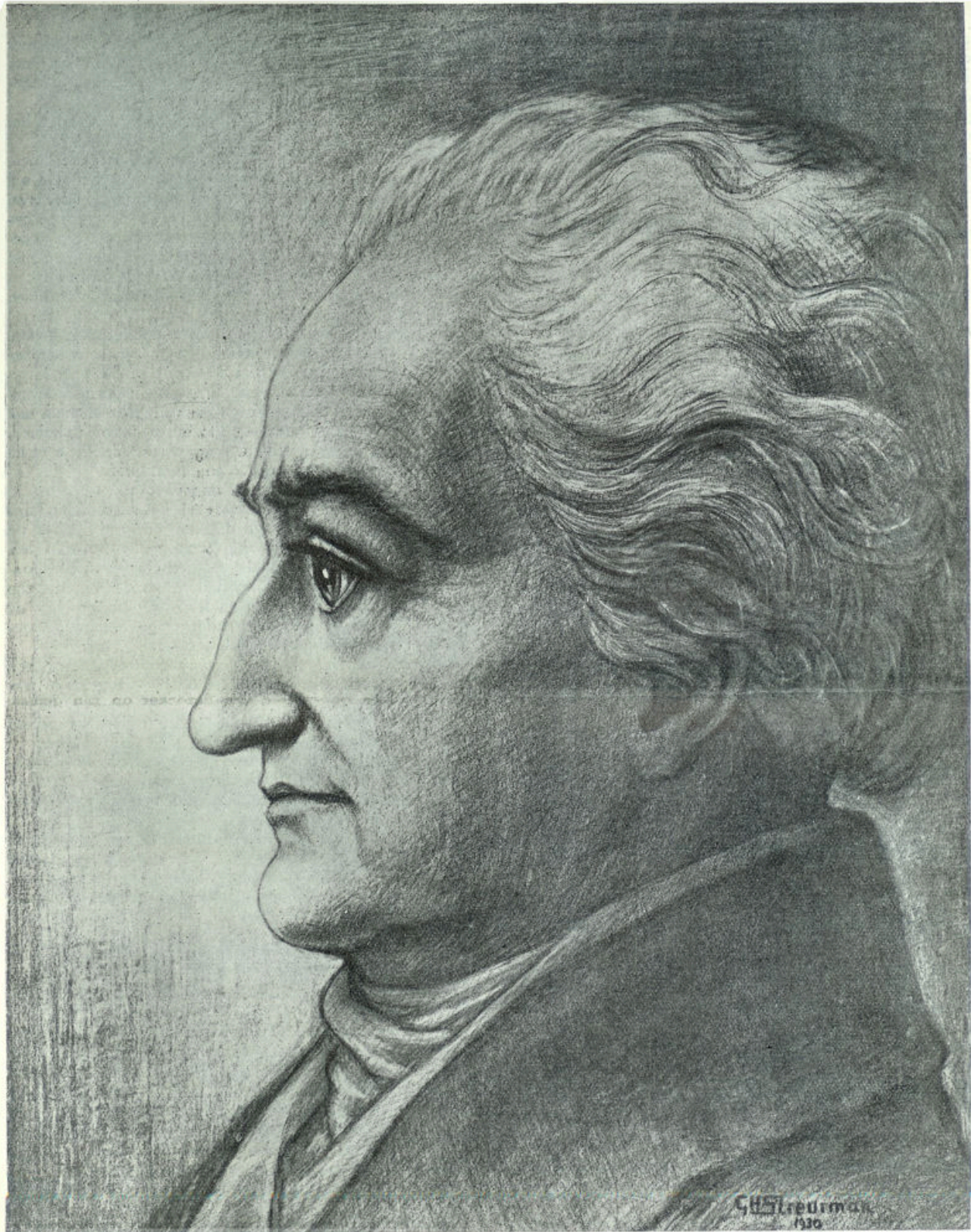
Goethe was zijn tijd ver vooruit; Goethe, die honderd jaar geleden gestorven is, is eigenlijk een mensch van onzen tijd en van alle tijden.

Hoe komt het, dat de Faust niet verouderd is?

Voor een deel is dat te wijten aan de romantiek van de Gretchen-figuur. Het mooie, reine meisje, dat verleid wordt en eerst aan 't slot den duivel herkent. Mephisto had wel gelijk, toen hij spottend tegen Faust opmerkte:

„Den Teufel spührt das Völkchen nie
Und wenn er sie beim Kragen hätte.”

(De menschen herkennen den duivel nooit, ook al heeft hij ze bij hun kraag.) Maar stellig is het niet

Naar een tekening van C. H. Streurman.

GOETHE

alleen de Gretchen-figuur die het doet. Is het niet dit, dat Doctor Faust het type is van den modernen mensch? De moderne mensch is de scepticus, die aan alles twijfelt, die alles heeft losgeschroefd, die door de wetten der psycho-analyse zijn eigen zieleleven heeft stukgerafeld, die er niet tegen op ziet een bondgenootschap met den duivel aan te gaan als deze hem kan geven wat hij verlangt, maar die, niet los van de eeuwige dingen, zijn troost zoekt in allerlei moderne religie.

Vergelijk hiermee het begin van de Faust, als de doctor zich beklagt, dat hij na al zijn studie nog even wijs is.

„Da steh ich nun, ich armer Thor, und bin so klug als wie zuvor.“

Meer dan honderd jaren geleden is dit geschreven. Ja, dat zijn oogen, die ver zien, dingen opmerkend, die aan de waarneming van anderen zijn ontsnapt. Is de plaats, die de officiële wetenschap aan de intuïtie toekent, niet veel te klein?

Goethe, jurist wat zijn studie betreft, ziet het tusschenkaaksbeen in den schedel van een mensch; vakgeleerden hebben het niet gevonden, de intuïtie ontdekt het. Ook al heeft Goethe ook op dit terrein studiën gemaakt, hij is toch geen vakgeleerde.

Profeten-oogen..., ook hoogmoedige oogen. Ik bedoel niet hoogmoed in den ordinair zin; er is een groot onderscheid tusschen hoogmoed en pedanterie.

Als ik over Goethe's hoogmoed spreek, denk ik niet aan pedanterie. Pedanterie is belachelijk, altijd belachelijk. Daarvoor is hij veel te geniaal om pedant te zijn; het talent kan pedant maken, niet het genie. Pedanterie leeft van vleierij als dagelijksch brood.

Goethe's scherpe oogen doorzien onmiddellijk de vleierij.

Als de menschen hem toestemming vragen, om een pasgeboren zoon Wolfgang te noemen, naar hem, antwoordt hij ijskoud: „Noem hem Wilhelm, want zoo heet Shakspeare.“

Dat antwoord is beteekenend, het is van een „Olympische hoogheid.“

„Auf der Höhe, da soll es einsam sein.“ (Op de hoogte moet het eenzaam zijn.) Ik weet niet wie dit woord, dat ik uit m'n hoofd citeer, uitgesproken heeft; 't kan een woord van Goethe zelf zijn. Ik weet, dat er een daemonische klank in kan liggen.

„Auf der Höhe“ — dat is Goethe en misschien nader in zijn leven de hoogte, de hoogheid het daemonische, maar er zit ook een andere kant aan. Die hoogmoedige oogen zijn ook eenzame oogen. Hier naderen we de tragedie van zijn leven.

Goethe, de bewierookte, de verafgode, die bij zijn leven standbeelden voor zich zag opgericht, klaagt tegen Eckermann: „Men heeft mij altijd als een door het geluk bijzonder begunstigde geprezen. Ook zal ik mij niet beklagen, en den gang des levens niet schelden. Maar in den grond is het niets dan arbeid en moeite geweest, en ik kan wel zeggen, dat ik in mijn vijf-en-zeventig jaren geen vier weken van eigenlijke tevredenheid heb gehad. Het was het eeuwige opwentelen van een steen, die altoos opnieuw omhoog geheven worden moest.“

Goethe, naar wien de heele wereld nog altijd luistert, een hopelooze, eenzame?

Maar zeggen die oogen u dat niet?

Faust, dat is Goethe zelf, meer nog in het tweede, dan in het eerste deel. Heeft hij daarom zoo lang gearzeld het slot te maken, omdat hij zelf met het slot geen raad wist?

In zijn prachtige studie over de Faust (die, jammer genoeg, niet meer in den handel is) zegt Prof. Gunning, dat wij onderscheid moeten maken tusschen zelfbeheersching en zelfverloochening.

Bij Goethe is het de zelfbeheersching, ge ziet het aan zijn gezicht.

Bij zelfbeheersching denken we aan strakke lijnen.

De zelfbeheersching zooals Goethe die bedoelt wil hoog klimmen, aan alle dingen, die in het kader van het leven niet passen, voorbij. Hier is het groote gevaar, dat men gaat negeeren, wat men niet kan gebruiken, en de oogen gaat sluiten, voor wat men niet wil zien. Aan dat gevaar is Goethe niet ontkomen.

Goethe, de sterke, de trotsche, was bang voor lijden en dood.

Een „ecce homo“ (Christus met de doornen kroon) bande hij uit zijn studeerkamer weg; „'t is me te somber om daar altijd tegen aan te kijken.“

Als z'n moeder sterft, neemt hij er nauwelijks notitie van.

Als z'n oude vriend Voigt sterven gaat en hem met bijna onherkenbare hand schrijft en smeekt om te komen, misschien is het zijn laatste dag, wacht Goethe vier en twintig uur met antwoorden en komt niet.

Is dat zelfbeheersching of angst?

Wil Goethe vasthouden, wat hij niet vasthouden kan?

Hij is een Griek geworden en hij ontkent dus de zonde, de kloof tusschen den Schepper en het schepsel.

Hij is de mensch van de aesthetische levensbeschouwing, die geen behoefte heeft aan verzoening, die zijn heil verwacht van de harmonische ontplooiing van de krachten in den mensch, omdat voor hem de tegenstelling: heiligheid-zonde niet bestaat.

Daarom kan hij alleen in evenwicht blijven, op zijn hoogte blijven, als hij onverbiddelijk negeert al wat niet bij hem past.

Er is iets anders dan zelfbeheersching; Christus spreekt van zelfverloochening.

Wie zijn leven wil behouden, die moet het verliezen.

De weg naar het waarachtige geluk gaat niet over den Olympus, den Griekschen goden-berg, maar over Golgotha.

Het slot van Faust is voor ons zeer onbevredigend; hoe kan het anders? Laat me twee uitspraken uit dat slot noemen.

Faust komt in den hemel, terwijl een engel uit de hoogte zegt:

Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

(Wie al strijdend zich heeft ingespannen, dien kunnen wij verlossen.)

Hier gebruikt ook Goethe het woord verlossing, maar hier is geen Verlosser. Hier is een engel, die haar aan den vermoeden strijder als zijn welverdiende loon wil overhandigen. Verlossing, niet van de zonde, maar van het kwaad der wereld.

En dan de laatste woorden:

Das ewig weibliche. Zieht uns hinan.

(Het eeuwig vrouwelijke trekt ons aan.)

Faust gaat den hemel binnen, maar 't is een hemel zonder God.

Hoe kan het ook anders?

„Hij kent,“ zegt Prof. Gunning, „de hoogste werkelijkheid niet anders dan in aesthetischen zin, als het eeuwig-vrouwelijke, dat ons aantrekt, niet als het eeuwig-heilige, dat als volmaakte liefde tot ons is afgedaald om ons tot zich op te heffen.“

Is niet de zelfzucht de doodsvijand van het genie?